

ПРАВОВА ДЕРЖАВА: ПОНЯТТЯ ТА ПРИНЦИПИ

Теорія правової держави — це синтез концептуальних ідей та концепцій її природи, ознак, принципів, як демократичної, соціальної держави в якій панує право. Вона є результатом світового прогресивного розвитку учень про державу в межах людського виміру та загально соціальної справедливості.

Розквіт теорії правової держави бере свій початок з концептуальної політико-правової ідеї про тотожність справедливих законів у державі.

Підґрунтям, функціональною ідеєю, яка увійшла в теорію правової держави є саме ідея панування юридичного закону, а не влади правителя. Один з видатних давньогрецьких мудреців Солон своєю реформою втілював ідею поєднання права та силу влади у пануванні законів. Головним у законах Солон вважав забезпечення компромісу.

Необхідність забезпечення панування закону в суспільстві в ХХ ст. відстоювали у своїх працях видатні вчені-юристи, а саме: А. Алексєєв, П. Виноградов, В. Гесен, Н. Лазаревський, Н. Коркунов, Г. Шершеневич та ін.

Другим напрямом ідей, які увійшли в теорію правової держави — концепція природного права. Ідея природного права виникла в античні часи в ученнях багатьох давньогрецьких та давньоримських мислителів, перш за все тих, хто був прибічником ідеї панування закону. Вони ототожнювали природне право з дією природних законів, законів природи, яким повинні відповідати закони, які походять від держави.

Третім напрямом політико-правової ідеї, на підґрунті яких поступово формувалася теорія правової держави, є концепція народного суверенітету. Вперше ідею про необхідність приналежності народу верховній владі заснував Мо-дзи — китайський мислитель V-IV ст.ст. до н.е.

Суттєвий вклад у розвиток теорії правової держави привнесли розробники концепції поділу влади. Вперше вона була оприлюднена Арістотелем, який бачив у державі три елементи: законодавчий орган, магістратуру, судові органи. Концепція поділу влади почала формуватися в ученнях Дж. Локка, який виділив законодавчу, виконавчу та федеративну владу. На сьогодні більшість дослідників веде мову про три основні гілки влади — законодавчу, виконавчу і судову [1, с. 109].

Заключним етапом розробки конструкції правової держави є концепція панування права, в якій можна виділити дві моделі — англосаксонську та романо-германську. Англосаксонська модель ґрунтується на тому, що правління не може бути довільним, а повинно здійснюватися відповідно до законів, які прийняті з дотриманням передбачених процедур та встановлюють правила і обов'язки громадян, їх гарантії, і жоден офіційний статус не може захистити особу від встановленої законом відповідальності, якщо вона порушила закріплені права, немає нікого, хто був би вище нього. Романо-германський варіант обґрунтовує панування права в межах відмінності права і закону.

Суттєвий вклад у розвиток теорії правової держави внесли І. Кант, К. Велькер, Р. Моль, В. Гумбольдт, Л. Штейн та ін.

Вперше термін «правова держава» сформулював німецький вчений К. Велькер у 1813 р., а в 1829 р. його співвітчизник Р. Моль ввів це поняття в політико-правовий обіг. В Німеччині першим ученням про державу вважають І. Канта, який застосував поняття «правовий закон» і державу визначав як об'єднання багатьох людей, які підпорядковані правовим законам, а метою держави вважав панування ідеї права.

Ідея правової держави як юридична конструкція вироблена наукою права в XVIII-XIX ст.ст. в період, коли формувався конституційний устрій європейських країн.

На початку ХХ ст. С. Котляревський підкреслив: «Ідея правової держави увійшла в обіг сучасного цивілізованого суспільства» і «переконав, що держава повинна прийняти обличчя правового, лишається непорушним» [2, с. 4].

В сучасній юридичній літературі правова держава визначається неоднозначно, з різними акцентами в її суттєвій характеристиці. На думку одних авторів в правовій державі домінують верховенство закону, інші — державний суверенітет народу, треті — основні права людини, четверті — відносини влади та індивіда на основі права. Правова держава, як вважає В. Яковлев — це образ життя суспільства та його громадян, заснований на верховенстві закону. Як зазначає В. Нерсисянц — правова форма організації та здійснення державного суверенітету народу. На думку П. Рабіновича — держава, в якій юридичними засобами реально забезпечити максимальне здійснення, охорону та захист основних прав людини. В. Зорькіна стверджує — об'єднання засад влади та свободи під кутом зору гуманізму [3, с. 128].

Відомий німецький професор К. Хессе визначив наступні характерні риси правової держави: правоорганізаційний фактор держави; верховенство права; гарантії прав і свобод; встановлення справедливих юридичних інститутів, які обумовлюють відповідну форму держави; правова держава повинна бути соціальною [4, с. 102-103].

В науковій літературі нового покоління правова держава визначається неоднозначно. З точки зору В. Хропанюка, правова держава — це така форма організації та діяльності державної влади, яка базується на взаємовідносинах з індивідом та їх об'єднаннями на основі норм права [5, с. 80]. На думку С. Комарова правова держава — це форма здійснення народовладдя, політична організація громадян, яка функціонує на основі права, інструмент захисту та забезпечення прав, свобод та обов'язків кожної особи [6, с. 89]. Н. Вітрук вважає, що правова держава це організація і функціонування публічної (політичної) влади, а також її взаємовідносини з індивідом, на основі Конституції і законів у відповідності з вимогами права, суттєвим з яких є визнання і гарантування прав і свобод людини та громадянина [7, с. 515]. З точки зору О. Малько, правова держава — це організація політичної влади, яка створює умови для найбільш повного забезпечення прав і свобод людини та громадянина, а також для найбільш послідовного зв'язку за допомогою права державної влади з метою недопущення зловживання [8, с. 254].

Правова держава в багатьох нині діючих конституціях сучасних держав, в тому числі і Конституції України, проголошується як держава соціальна.

Деякі автори стверджують, що поняття «соціальна правова держава» вперше застосував у 1929 р. німецький правознавець Х. Хеллер як альтернативу диктатурі буржуазії та диктатурі пролетаріату. Але німецький вчений Л. Штайн у своїй роботі «Сучасне і майбутнє правової науково-державної Німеччини» підкреслював, що «соціальна держава покликана обов'язково підтримувати абсолютну рівність в правах для усіх суспільних класів, для окремої особи завдяки своїй владі. Вона зобов'язана ... сприяти економічному та суспільному прогресу всіх своїх громадян, тому що в кінцевому результаті, розвиток одного виступає умовою розвитку іншого, і саме в цьому сенсі говориться про соціальну державу» [9, с. 10].

Вважаємо, що соціальна правова держава — це держава, яка: забезпечує такий стан в суспільстві, за яким взаємовідносини між класами, націями, іншими соціальними групами не доводяться до громадянської війни, революції, соціальних вибухів, соціальних потрясінь; сприяє забезпеченню гідного рівня життя усім своїм громадянам; проявляє особливу турботу про соціально незахищених громадян (інваліди, пенсіонери, хворі тощо); приділяє велику увагу проблемам освіти, охороні здоров'я, побуту людини.

В соціальній правовій державі людина визнається вищою цінністю.

Що ж стосується принципів правової держави, то це вихідні, основоположні, орієнтовні начала, які впливають з її природи. Це — складова частина теорії правової держави, яка має безпосередній вихід на суспільну практику, спрямовану на діяльність людей. Тому вельми важливо, щоб теорія виробила, а практика конституційно закріпила такі правові та політичні підвалини, які не тільки об'єктивно обумовлені, але й об'єктивно необхідні для суспільства у складний історичний період.

В теорії правової держави його принципи по-різному характеризуються. Так, В. Кудрявцев і О. Лукашева сформували п'ять основоположних принципів правової держави: панування закону в усіх сферах суспільного життя; зв'язок держави та її органів через закон; непорушність свободи особи, її прав та інтересів, їх охорона та гарантованість; взаємна відповідальність держави та особи; ефективність форм контролю і нагляду за здійсненням законів та нормативно-юридичними актами.

На думку В. Лазарева можна виділити десять принципів: ідея народного суверенітету; панування закону (права); розподіл влади; принцип вертикального поділу влади (для правової держави з федеративним устроєм) між федерацією та її суб'єктами; реальне забезпечення прав і свобод особи; наявність розвиненого громадянського суспільства; створення інститутів політичної демократії, які перешкоджають зосередженню влади в руках однієї особи чи організації; верховенство і пряма дія конституційного закону, встановлення в законі і проведення у подальшому суверенності державної влади; піднесення суду як одного із засобів забезпечення правової державності; відповідність законів праву та правова організація державної влади [3, с. 129-132].

Принципи правової держави групуються з різних причин. Так, А. Соколов розрізняє принципи формального і матеріального характеру. До формальних ознак він відносить принципи розподілу влади, верховенство закону, передбачуваність та визначеність державних розпоряджень, всеохоплюючий і ефективний судовий (правовий) захист; до матеріальних — гарантії людської гідності, свободи, рівності.

Принципи правової держави слід також поділяти на принципи його формування та функціонування.

Процесу становлення соціальної правової держави притаманні наступні принципи:

конституційне закріплення специфіки правової держави, її основних демократичних правових і політичних інститутів;

демократизм формування системи державних органів, особливо органів представницької та верховної влади;

чітке законодавче розмежування компетенції державних органів, законодавчої, виконавчої, судової, місцевої, контрольної, наглядової влади;

юридизація державного апарату та всього суспільства;

формування незалежного судового органу, який ні від кого не залежить, підпорядковується тільки закону в юридичному вирішенні усіх передбачених правом справ;

формування системи адвокатської діяльності, яка забезпечить своєчасний правовий захист інтересів особи в усіх сферах життєдіяльності, але особливо у зв'язку з притягненням до юридичної відповідальності;

надання прокуратурі такого правового статусу, який дозволить незалежно і реально здійснювати нагляд за суворим дотриманням законів, які захищають права і законні інтереси особи та держави;

створення системи освіти і виховання, яка б забезпечила підготовку і перепідготовку необхідної кількості юристів високого професійного рівня та сприяла б юридичному всеобучу громадян.

До принципів функціонування соціальної правової держави відносяться:

джерелом законодавства є народ, його інтереси, його правосвідомість, його воля;

законодавство, яке видається, повинно бути правовим, відповідати принципам права, що втілюють баланс інтересів особи та суспільства;

верховенство правового конституційного закону та його пряма дія;

своєчасне встановлення правового законодавства;

стабільне правове упорядкування;

безумовне підпорядкування правовому закону усіх без винятку суб'єктів права;

взаємна правова (юридична) відповідальність особи та держави;

людині, громадянину та її організаціям дозволено все, що не заборонено законом;

державним структурам дозволено лише те, що передбачено законами, які чітко визначають їх компетенцію;

презумпція невинуватості;

немає злочину, який не вказаний в правовому законі;

немає покарання, яке непередбачене правовим законом;
невідворотність юридичної відповідальності за скоєння правопорушення;
ефективний контроль та нагляд за дотриманням правових законів тощо [3, с. 133-135].

Таким чином, соціальна правова держава на сьогодні є однією з розповсюджених форм державного правління, яка продовжує свій розвиток та вдосконалення завдяки процесам глобалізації та демократизації правового простору.

Використана література:

1. *Бланкенагель А.* Теория и практика конституционного контроля в ФРГ / А. Бланкенагель // Советское государство и право. — 1989. — № 1. — С. 102-109.
2. *Котляревский С. А.* Власть и право. Проблемы правового государства / С. А. Котляревский. — М.: Тип. «Мысль Н. П. Меснянкин и К», 1915. — 421 с.
3. *Дробязко С. Г.* Общая теория права: [учеб. пособ.] / С. Г. Дробязко, В. С. Козлов. — [3-е изд., исправл. и доп.]. — Минск: Амалфея, 2009. — 484 с.
4. *Хессе К.* Основы конституционного права ФРГ / К. Хессе. — М.: Юрид. лит., 1981. — 368 с.
5. *Хропанюк В. Н.* Теория государства и права: [учеб. пособ.] / В. Н. Хропанюк. — М.: Дабахов, Ткачев, Димов, 1995. — 384 с.
6. *Комаров С. А.* Общая теория государства и права: [учебник] / С. А. Комаров. — [4-е изд., перераб. и доп.]. — М.: Юрайт, 1998. — 416 с.
7. *Общая теория государства и права. Академический курс: в 2 т. / [отв. ред. М. Н. Марченко].* — М.: Зерцало, 1998. — Т. 2. Теория права. — 416 с.
8. *Теория государства и права / [под ред. Н. И. Матузова, А. В. Малько].* — М.: НОРМА-ИНФРА·М 2000. — 560 с.
9. *Торлопова В.* Социальное государство: сущность и генезис / В. Торлопова // Человек и труд. — 1998. — № 5. — С. 10.

Лебедева О. В. Правова держава: поняття та принципи.

У статті розглянуто поняття правової держави та її принципів; розкрито відмінності принципів правової держави та соціальної правової держави.

Ключові слова: правова держава, соціальна держава, принципи.

Лебедева Е. В. Правовое государство: понятие и принципы.

В статье рассматривается понятие правового государства и его принципы; раскрыты отличия принципов правового государства и социального правового государства.

Ключевые слова: правовое государство, социальное государство, принципы.

Lebedeva O. Constitutional State: Concepts and Principles.

A significant contribution to the theory of law brought the developers of the concept of separation of powers. It was first promulgated by Aristotle, who saw in the state of three elements: the legislature and the magistracy, the judiciary. The concept of separation of powers began to form in the teachings of John Locke, who singled out the legislative, executive and federative power. Today, most researchers suggests three main branches of government — legislative, executive and judicial branches.

First, the term «rule of law» formulated by the German scholar K. Welcker in 1813, and in 1829 his compatriot R. Mole introduced this concept in the legal-political revolution. In Germany, first consider the doctrine of the state of Kant, who applied the concept of «legal law» and the state defined as a combination of many people who are subject to legal rules, and to the state considered the idea of the rule of law.

The idea of law as a legal construction elaborated science of law in the XVIII — XIX centuries at a time when the constitutional system formed by European countries.

In the early twentieth century. S. Kotlyarevsky said: «The idea of the rule of law came into circulation of the modern civilized society» and «the belief that the state should adopt a legal entity, remains unshakeable.»

In modern legal literature, the rule of law is ambiguous, with different accents in its essential characteristics. According to some authors in the rule of law is considered the dominant rule of law, the second — the sovereignty of the people, and others — basic human rights, the fourth — and the power relations on the basis of individual rights. the rule of law, according to Yakovlev — a way of life of the community and its citizens, based on the rule of law, as noted by V. Nersesyants — the legal form of organization and implementation of the national sovereignty of the people, the opinion

---

of P. Rabinowitz — a state in which the legal means really maximal exercise, safety and protection of fundamental human rights, in the opinion of Zorkin — the union of power and freedom started from the standpoint of humanism.

The famous German Professor K. Hesse identified the following characteristics of law pravoorganizatsiyny forktor State; the rule of law, guarantees the rights and freedoms, the establishment of a fair legal institutions that are responsible for the proper form of the state; the rule of law must be social.

In the scientific literature, a new generation of the rule of law is ambiguous. From the standpoint of B. Hropanyuka, the rule of law — is a form of organization and activity of the government, which is based on the relationship with the individual and their associations on the basis of the law. According to Komarova the rule of law — a form of democracy, citizens' political organization, which operates on the basis of law, an instrument of protection and the rights, freedoms and responsibilities of each person. N. Vitruk believes that the rule of law is the organization and functioning of the public (political) power, as well as its relationship with the individual, based on the Constitution and laws in accordance with the requirements of law, the essential of which is the recognition and enforcement of the rights and freedoms of man and citizen. In terms of A. Malko, the rule of law — is an organization of political power, which creates conditions for the fullest support of the rights and freedoms of man and citizen, as well as the most consistent connection with the rights of state power in order to prevent abuse.

State law currently in force in many constitutions of modern states, including the Constitution of Ukraine, declares as a state social.

Some authors argue that the concept of «social state of law» was first used in 1929 by a German jurist H. Heller as an alternative to the dictatorship of the bourgeoisie and the dictatorship of the proletariat. But the German scholar L. Stein in his «Modern Science and the Future of the legal and state in Germany», emphasized that «the welfare state is designed to always maintain the absolute equality of rights for all social classes, for the individual because of his power. It must ... promote economic and social advancement of all its citizens, because ultimately, the development of a playing condition of the other, and in this sense refers to the social state».

Looking to the foregoing, in our opinion, the social state of law — a state that: it provides such a position in society, in which the relationship between classes, nations, and other social groups are not brought to the civil wars, revolutions, social upheavals, social unrest, promotes decent standard of living for all its citizens, takes special care of disadvantaged people (disabled people, pensioners, the sick, etc.) places great emphasis on education, health, human life.

Key words: constitutional state, social state, principles.